

مدل‌ها و الگوهای سنجش و اندازه‌گیری سرانه مطالعه در ایران

قاسم امیدعلی*

دانشجوی کارشناسی ارشد علم‌سنجی، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

حمزه علی نورمحمدی

دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۱/۱۸ تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۰/۵

چکیده

هدف: این پژوهش به منظور شناسایی و تحلیل استانداردها، معیارها و شاخص‌های سنجش و اندازه‌گیری سرانه مطالعه در ایران بر اساس مطالعات اسنادی و اجماع نظر متخصصان حوزه مطالعه انجام شده است.

روش‌شناسی: این پژوهش از نوع پیمایشی و اسنادی بود. همچنین، بخش‌هایی از پژوهش، با تکیه بر متون انجام و برای گردآوری اطلاعات موردنیاز، از روش دلفی استفاده شده است.

یافته‌ها: در دور اول پرسشنامه، ۸۷ شاخص گردآوری شد که ۵ شاخص مربوط به تعاریف، ۵ شاخص منابع مطالعاتی با کاربرد غیردرسی و درسی (تحصیلی) و ۲ شاخص به منابع مطالعاتی با کاربرد شغلی و حرفه‌ای، ۷ شاخص به منابع کتابی (کتاب، مجله و روزنامه)، ۱۱ شاخص به منابع غیرکتابی کاغذی، ۶ شاخص به منابع غیرکتابی غیرکاغذی (فقط دیداری)، ۳۶ شاخص به منابع غیرکتابی غیرکاغذی (دیداری- شنیداری)، ۶ شاخص به عنوان شاخص‌های میانجی، ۴ شاخص به عنوان شاخص‌های کتابخانه‌ای (ورودی) و ۵ شاخص به عنوان شاخص‌های انتشارات انتخاب شده‌اند.

نتیجه‌گیری: در بررسی میانگین‌های به دست آمده از شاخص‌های دور اول، مشاهده می‌شود که بالای ۵۰ درصد از متخصصان، در انتخاب ۵۳ شاخص از مجموع شاخص‌ها، باهم وحدت نظر داشته‌اند و به عبارتی بر سر این شاخص‌ها به توافق رسیده‌اند.

واژه‌های کلیدی: ایران، سرانه مطالعه، مدل‌های سرانه مطالعه، مطالعه

مقدمه

در این پژوهش، برای شناخت ابعاد مفهومی مطالعه و تعیین مؤلفه‌ها و معیارهای تأثیرگذار در محاسبه سرانه مطالعه، بررسی‌های مفصلی در منابع و پژوهش‌های انجام‌شده به عمل آمد و مؤلفه‌های مورد نظر آن‌ها که در سنجش سرانه مطالعه استفاده شده،

استخراج گردید. در گام بعدی این تعاریف و مفاهیم با نمونه‌های در دسترس خارج از کشور مقایسه و سرانجام بر اساس نظر خبرگان و متخصصین، مؤلفه‌ها و معیارهای نهایی برای سنجش و اندازه‌گیری سرانه مطالعه در ایران مطرح شده است.

مسئله پژوهش

مسئله پژوهش این است که چه معیارها و مؤلفه‌هایی برای محاسبه میزان سرانه مطالعه در ایران باید مدنظر قرار گیرند تا بر اساس آن‌ها بتوان چارچوب مشخصی را برای محاسبه سرانه مطالعه ارائه نمود. در حال حاضر درباره شاخص سرانه مطالعه و کتاب‌خوانی در کشور، آمارهای گوناگون و متناقضی از ۲ تا ۷۵ دقیقه مطرح می‌شود. از سوی دیگر، درباره واژه «مطالعه» آشفتگی و ابهام وجود دارد. در نظر گرفتن مطالعات الزامی و یا مطالعات موظفی و اجباری و این مسئله که آیا این نوع مطالعه‌ها باید جزو سرانه مطالعه به شمار آید و نیز لحاظ شدن میزان مطالعه قرآن و ادعیه در سرانه مطالعه مبهم است. در این شرایط هرگونه نتیجه‌گیری دقیق غیرممکن است، بنابراین نمی‌توان عدد علمی و عینی در رابطه با سرانه مطالعه مطرح کرد. به نظر می‌رسد باید سرانه مطالعه را مبتنی بر ادبیات موضوعی قوی و با کار دانشگاهی و بر مبنای پژوهش‌های علمی محاسبه نماییم.

درباره تعریف مطالعه نیز اختلاف نظر وجود دارد. همچنین سرانه مطالعه را می‌توان از طریق شمارگان مطبوعات و کتاب‌ها محاسبه کرد. گاهی مطالعه کتاب‌های درسی، مطالعات دلخواهانه و مطالعات مذهبی جزو مطالعه محاسبه نشده و در پاره‌ای از مواقع مطالعه کتاب‌های درسی، قرآن و ادعیه، جزو مطالعه محسوب شده است. آیا محمل‌های جدید در محاسبه سرانه مطالعه باید مورد استفاده قرار گیرند؟ آیا مطالعه‌ی درسی و اجباری هم باید جزء سرانه‌ی مطالعه باشد؟ آیا همه موضوع‌ها اعم از کتاب، روزنامه، مجله و اینترنت و حتی پیامک نیز جزء مطالعه قرار می‌گیرند؟ آیا مطالعاتی که در زمینه نامه‌نگاری، نامه‌های الکترونیکی و پستی است می‌تواند جزو سرانه مطالعه به حساب آید؟ آیا اینترنت هم باید جزء مطالعه (مطالعه الکترونیک) قرار گیرد؟

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، بنیادی (پایه) محسوب می‌شود و برای جمع‌آوری داده‌ها، از شیوه پیمایشی (نظرسنجی) استفاده شده است. هیئت‌های متخصص (هیئت‌رئیس) شامل صاحب نظران حوزه مطالعه و خواندن، جامعه این پژوهش را تشکیل می‌دهند. به علت حجم بالای جامعه آماری و عدم دسترسی به تمامی افراد جامعه، از روش نمونه‌گیری راحت استفاده شده است. بنابراین در این پژوهش با توجه به مسئله اجماع نظر در روش دلفی، معیار مورد نظر برای انتخاب نمونه تخصص در حوزه مطالعه و خواندن بوده است. سپس بر اساس تمایل و دسترس‌پذیر بودن آن‌ها، ۱۰ نفر به عنوان گروه دلفی برگزیده شدند که واجد یک یا چند ویژگی زیر بودند: الف) داشتن سابقه در طرح‌های آمارگیری سرانه مطالعه؛ ب) سابقه مدیریت و یا عضویت در کمیته سنجش سرانه مطالعه؛ ج) داشتن مقاله، نقد و یا پژوهش درباره مطالعه؛ د) متخصص در حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی جهت تشخیص منابع اطلاعاتی صحیح برای محاسبه سرانه مطالعه.

معیارهای سنجش سرانه مطالعه، متغیر وابسته و نظرات اعضای پنل نخبگان، متغیر ثابت پژوهش محسوب می‌شوند. اطلاعات مورد نیاز این پژوهش، از طریق فیش‌برداری از منابعی به دست آمده که کاملاً مرتبط با موضوع مورد مطالعه بوده است. در روش دلفی، از جمله ابزار رایج گردآوری اطلاعات، استفاده از پرسشنامه جهت جمع‌آوری نظرات خبرگان است که در این پژوهش از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده و منجر به جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق گردیده است. بر این اساس فقره‌های مورد مطالعه در این پژوهش جهت سنجش هر بعد شناسایی، تحلیل و غربال شد تا در نهایت بر اساس طیف لیکرت، رتبه‌بندی و ارزش گذاری شود.

از آن جا که پرسشنامه‌ها در این پژوهش به تأیید متخصصان خبره رسیده و از طریق آن‌ها هدف مورد نظر که استخراج معیارهای محاسبه سرانه مطالعه است تأمین می‌شود؛ می‌توان گفت روایی صوری (ظاهری) و محتوایی (غناى اطلاعات) رعایت شده است. همچنین در این پژوهش، پایایی پرسشنامه بر اساس ارسال آن و دریافت نظرات خبرگان و متخصصانی که نماینده جامعه ما در حوزه مورد نظر هستند و با استفاده از آزمون آماری آلفای کرونباخ (۰/۹۵) تأیید شده است.

یافته‌ها

در دور اول پرسشنامه، ۸۷ شاخص گردآوری شد که ۵ شاخص مربوط به تعاریف، ۵ شاخص منابع مطالعاتی با کاربرد غیردرسی و درسی (تحصیلی) و ۲ شاخص به منابع مطالعاتی با کاربرد شغلی و حرفه‌ای، ۷ شاخص به منابع کتابی (کتاب، مجله و روزنامه)، ۱۱ شاخص به منابع غیر کتابی کاغذی، ۶ شاخص به منابع غیر کتابی غیر کاغذی (فقط دیداری)، ۳۶ شاخص به منابع غیر کتابی غیر کاغذی (دیداری - شنیداری)، ۶ شاخص به عنوان شاخص‌های میانجی، ۴ شاخص به عنوان شاخص‌های کتابخانه‌های (ورودی) و ۵ شاخص به عنوان شاخص‌های انتشارات انتخاب شده‌اند.

در بررسی میانگین‌های بدست آمده از شاخص‌های دور اول، مشاهده می‌شود که بیش از ۵۰ درصد افراد، در انتخاب ۵۳ شاخص از مجموع شاخص‌ها، باهم وحدت نظر داشته‌اند و به عبارتی بر سر این شاخص‌ها به توافق رسیده‌اند. همچنین کمتر از ۵۰ درصد افراد، به شاخص‌های متفاوت دیگری رأی داده‌اند. در کل میانگین مجموع شاخص‌ها در دور اول ۵۵ درصد بوده است. اولین هدف این پژوهش، با توجه به آشفتگی و چالش‌های فراوان در تعریف واژه «مطالعه» تبیین و استخراج نظر خبرگان درباره مفهوم این واژه است.

جدول ۱- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی مربوط به چارچوب و تعاریف مطالعه

رتبه	رتبه	معیارهای پیشنهادی مربوط به تعاریف	درصد
۲	۱	امروزه با توجه به ظهور انواع منابع قابل خواندن، تعریف سرانه مطالعه دگرگون شده و تنها به مطالعه کتاب محدود نمی‌گردد.	۷۴٪
۵	۲	یکی از معیارهای محاسبه سرانه مطالعه سن (بیش از ۱۸ سال) است. آیا می‌توان هر نوع مطالعه (درسی و غیردرسی) آن‌ها را جزء مطالعه در نظر گرفت؟	۶۸٪
۱	۳	سرانه مطالعه کتاب به معنی «میزان مطالعه کتاب‌های غیردرسی نسبت به جمعیت باسواد کشور» است. نظر شما دربارهٔ کامل بودن این تعریف چیست؟	۶۰٪
۴	۴	آیا برای محاسبه سرانه مطالعه، تنها مواد خواندنی که به صورت اختیاری و با هدف کسب لذت انجام می‌شوند، مطالعه محسوب می‌گردد؟	۵۶٪
۳	۵	با توجه به ظهور مواد قابل خواندن در قالب‌های صوتی و تصویری، تعریف سرانه مطالعه با قید «باسواد» دچار تغییر و دگرگونی مفهومی شده است.	۵۲٪

جدول ۲- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای منابع غیردرسی و درسی (تحصیلی)

رتبه	رتبه	معیارهای پیشنهادی برای منابع غیردرسی و درسی (تحصیلی)	درصد
۱۰	۱	پایان‌نامه	۷۴٪
۸	۲	گزارش‌ها و جزوه‌ها	۶۰٪
۹	۳	بروشور تخصصی	۶۰٪
۷	۴	کتاب‌های درسی و کمک‌درسی	۵۸٪
۶	۵	آیا می‌توان برای محاسبه سرانه مطالعه علاوه بر کتاب‌های غیردرسی، کتاب‌های درسی (تکالیف تحصیلی) را جزء مطالعه محسوب کرد.	۵۲٪

جدول ۳ - رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای منابع مطالعاتی با کاربرد شغلی و حرفه‌ای

رتبه	بهره	درصد	معیارهای پیشنهادی برای منابع مطالعاتی با کاربرد شغلی و حرفه‌ای
۱	۱۳	۸۴٪	گزارش‌ها و جزوه‌های شغلی و حرفه‌ای
۲	۱۲	۸۲٪	کتاب حرفه‌ای و شغلی
۳	۱۱	۵۰٪	آیا می‌توان برای محاسبه سرانه مطالعه، مطالعاتی که برای وظایف و کاربرد شغلی و حرفه‌ای انجام می‌شود را جزء مطالعه محسوب نمود.

جدول ۴ - رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای منابع کتابی

رتبه	بهره	درصد	معیارهای پیشنهادی برای منابع کتابی
۱	۱۸	۹۲٪	مجله‌های عمومی (فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، نشریات محلی ...)
۲	۱۵	۹۰٪	کتاب‌های داستانی (کمدی، فکاهی و داستان کوتاه)، نمایشنامه، تاریخی، سرگذشت نامه ...
۳	۱۶	۹۰٪	کتاب‌های علمی و تخصصی
۴	۱۷	۹۰٪	مجله‌های علمی - پژوهشی و علمی - ترویجی و ...
۵	۱۹	۸۸٪	روزنامه‌ها، هفته‌نامه‌ها و ... (خبری، علمی، فرهنگی، هنری، اقتصادی، سیاسی، ورزشی)
۶	۲۰	۷۲٪	خبرنامه‌ها و بولتن‌های خبری داخلی سازمان‌ها
۷	۱۴	۷۰٪	کتاب‌های دینی و ادعیه (قرآن، مفاتیح‌الجنان، صحیفه سجاده، نهج‌البلاغه، زیارت‌نامه‌ها ...)

پس از بررسی متون، مشخص شد که برای سنجش سرانه مطالعه در برخی از پژوهش‌ها تنها به تعداد کتاب‌های مطالعه شده در زمان مشخص پرداخته شده است. در برخی دیگر، کتاب به انواع مختلف و بر اساس ترجیحات و گرایش‌های موضوعی از جمله کتاب‌های آسمانی، داستان، غیر داستان (شعر، نمایشنامه، تاریخی ...) اولویت‌بندی شده بود. منابع دیگری نیز در محاسبه میزان مطالعه مورد بررسی قرار گرفته‌اند که عبارتند از روزنامه، گزارش، پایان‌نامه، بروشور، وبگاه‌های اینترنتی، پیام‌های متنی، عضویت در کتابخانه و میزان امانت کتاب در کتابخانه. در جدول شماره ۵ شاخص‌های سنجش سرانه در منابع داخلی و خارجی مقایسه شده است:

جدول ۵ - مقایسه معیارها و استانداردهای سنجش سرانه مطالعه در سنجش‌های داخلی و خارجی

سنجش‌های داخلی	سنجش‌های خارجی
اطلاعات جمعیت شناختی (سن، جنس، شغل، درآمد، تحصیلات، مسکن، نژاد و قومیت، منطقه، وضعیت تأهل، معلولیت، موقعیت اجتماعی ...)	اطلاعات جمعیت شناختی (سن، جنس، شغل، درآمد، تحصیلات، مسکن، نژاد و قومیت، منطقه، وضعیت تأهل، معلولیت، موقعیت اجتماعی ...)
قرآن و ادعیه	کتاب‌های آسمانی و ادعیه و قرآن
کتابخانه: امانت، مراجعه، عضویت (تعداد کتاب‌های به امانت گرفته شده، تعداد مراجعین)	کتابخانه: امانت، مراجعه، عضویت (تعداد کتاب‌های به امانت گرفته شده، تعداد مراجعین) استفاده از وب‌سایت کتابخانه‌های عمومی (امانت و دانلود)
دسترسی: خرید، امانت (کتابخانه، دوست، سایر افراد ...) و هدیه، محل امانت	دسترسی: خرید، امانت (کتابخانه، دوست، سایر افراد ...) و هدیه
منبع مطالعه (کتاب): (اولویت‌ها و گرایش‌های موضوعی، زمان مطالعه، محل مطالعه، چاپی یا غیر چاپی یا غیر چاپی ^۱ ، درسی و غیردرسی، شغلی و حرفه‌ای، دلخواهانه، تعداد کتاب‌های مطالعه شده در هفته، ماه و یا سال ...)	منبع مطالعه (کتاب): (اولویت‌ها و گرایش‌های موضوعی، زمان مطالعه، محل مطالعه، چاپی یا غیر چاپی، میزان تنوع، نام نشریه، دوره انتشار، گستره توزیع ...)
منبع مطالعه (مجله): (گرایش‌های موضوعی، زمان مطالعه و نوع مجله، چاپی یا غیر چاپی ...)	منبع مطالعه (مجله): (گرایش‌های موضوعی، زمان مطالعه و نوع مجله، چاپی یا غیر چاپی ...)
منبع مطالعه (روزنامه): (گرایش‌های موضوعی، زمان مطالعه و نوع روزنامه، چاپی یا غیر چاپی، میزان تنوع، نام روزنامه، دوره انتشار، گستره توزیع ...)	منبع مطالعه (روزنامه): (گرایش‌های موضوعی، زمان مطالعه و نوع روزنامه، چاپی یا غیر چاپی ...)

^۱ Electronic (الکترونیکی)

سنجش‌های داخلی	سنجش‌های خارجی
سابقه مطبوعات خوانی در خانواده	خواندن کتاب به امانت گرفته شده
تعداد تقریبی کتاب‌های غیردرسی موجود در خانه	تعداد کتاب‌های موجود در خانه
خرید کتاب و نشریات در یک سال گذشته، نحوه خرید (اشتراک، کتاب‌فروشی و دکه روزنامه‌فروشی) (فروش کتاب)	خرید و فروش کتاب و نشریات گردش مالی چاپ و نشر (کتاب، روزنامه و مجله)
منابع الکترونیکی (اینترنت، لوح فشرده، منابع رایانه‌ای...)	اینترنت: نظیر مرور وبگاه‌ها (مطالعه متون و محتوای آن‌ها) مطالعه از طریق ابزارهای دیجیتال ^۱ (رایانه، تلفن همراه، تبلت ...) رسانه‌های اجتماعی (لینکدین، فیس بوک، گوگل پلاس، توئیتر، یوتیوب ...)
سبک مصرف (کتاب، مجله، روزنامه ...) (دانش‌محور یا فراغت‌محور)	سبک مصرف (کتاب، مجله، روزنامه ...)
تولید و انتشار کتاب و نشریات	تولید و انتشار کتاب و نشریات
کتاب‌های صوتی، تلفنی ...	خواندن نسبت به سایر فعالیت‌ها
-	نگرش‌ها و اهداف خواندن: آموختن و یادگیری (شغلی یا تحصیلی)، اطلاع‌رسانی، سرگرمی و لذت ...
-	عوامل مؤثر در خواندن
-	افراد شاغل در بخش چاپ و نشر (کتاب، روزنامه و مجله)
-	بنگاه‌های انتشاراتی (کتاب، روزنامه و مجله)
سن: سنین مختلف از ۶ الی ۶۵	سن: سنین مختلف از ۷ الی ۶۴

جدول ۶- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای منابع غیر کتابی

رتبه	بهره	معیارهای پیشنهادی برای منابع غیر کتابی	درصد
۱	۲۸	سند (چاپی، خطی و ...)	۷۴٪
۲	۲۱	جزوه	۷۰٪
۳	۳۰	بریده جراید	۶۸٪
۴	۲۲	بروشور	۶۲٪
۵	۲۹	نمودارها (چارت): جدولی که مقدار صعود و نزول چیزی را نشان دهد.	۶۰٪
۶	۲۴	نقشه	۵۴٪
۷	۲۳	اعلامیه	۵۲٪

جدول ۷- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای منابع غیر کتابی غیر کاغذی (دیداری)

رتبه	بهره	معیارهای پیشنهادی برای منابع غیر کتابی غیر کاغذی (دیداری)	درصد
۱	۳۴	ریزفیلم	۶۰٪
۲	۳۵	ریزبرگه	۵۸٪
۳	۳۲	اسلاید	۵۴٪

جدول ۸- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای منابع (دیداری - شنیداری)

رتبه	بهره	معیارهای پیشنهادی برای منابع (دیداری - شنیداری)	درصد
۱	۵۰	کتاب‌های الکترونیکی (Ebook)	۹۲٪
۲	۵۹	مرور وبگاه‌های خبری	۶۴٪

^۱ Digital Platforms

سؤال	رتبه	معیارهای پیشنهادی برای منابع (دیداری - شنیداری)	درصد
۶۳	۳	مرور از وبگاه ویکی	٪۶۴
۶۵	۴	مرور از وبلاگ‌ها	٪۶۰
۶۶	۵	مرور پست‌های الکترونیک (Email)	٪۶۰
۵۴	۶	مرور وبگاه دریافت (به دست آوردن اطلاعات)	٪۵۸
۷۲	۷	پیام‌های متنی	٪۵۸
۵۳	۸	مرور وبگاه تجاری (به عنوان نمونه کسب اطلاعات درباره یک محصول)	٪۵۶
۶۱	۹	مرور از وبگاه سیاسی	٪۵۶
۵۸	۱۰	مرور از وبگاه و پایگاه‌های اطلاعاتی	٪۵۴
۵۱	۱۱	استفاده از اینترنت	٪۵۲
۶۲	۱۲	جستجوی اطلاعات در موتورهای جستجو	٪۵۲
۷۳	۱۳	پیام‌های چندرسانه‌ای	٪۵۲

جدول ۹- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای شاخص‌های میانجی

رتبه	رتبه	معیارهای پیشنهادی برای شاخص‌های میانجی	درصد
۷۸	۱	مطالعه گروهی (قرآن‌خوانی، شاهنامه‌خوانی و ...)	٪۵۶
۷۷	۲	داستان‌خوانی توسط اعضاء خانواده یا مربی برای کودکان	٪۵۴
۷۶	۳	قصه‌گویی توسط اعضاء خانواده یا مربی برای کودکان	٪۵۲

جدول ۱۰- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای شاخص‌های کتابخانه‌ای

سؤال	رتبه	معیارهای پیشنهادی برای شاخص‌های کتابخانه‌ای	درصد
۸۲	۱	مجموعه (سرانه امانت، سرانه تعداد کتاب، سرانه تعداد واحدهای محتوایی دانلود شده)	٪۸۰
۸۳	۲	دسترسی (سرانه مراجعه به کتابخانه و سرانه عضویت)	٪۷۸
۸۱	۳	کارکنان (سرانه تعداد کارکنان)	٪۵۰

جدول ۱۱- رتبه‌بندی معیارهای پیشنهادی برای شاخص‌های انتشارات

رتبه	رتبه	معیارهای پیشنهادی برای شاخص‌های انتشارات	درصد
۸۴	۱	سرانه عناوین کتاب‌های منتشر شده	٪۷۴
۸۵	۲	سرانه شمارگان کتاب و مطبوعات	٪۷۲
۸۷	۳	سرانه خرید کتاب و مطبوعات	٪۷۲
۸۶	۴	سرانه کاغذ مصرفی (چاپ و نشر)	٪۶۴
۸۸	۵	سرانه تعداد کتاب‌های موجود در خانه	٪۶۴

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تعریف مطالعه بر اساس آنچه در منابع آمده، دگرگون شده است. در تعیین شاخص‌های مربوط به تعاریف و چارچوب مطالعه می‌توان بیان داشت که مطالعه باید عقلانی و به منظور کسب لذت باشد. مطالعه با توجه به نظر متخصصین ترکیبی از شاخص‌های زیر است:

خواندن هدفمند (حضور عنصر انتخاب)

خواندن و دیدن کلمه و درک معنای آن توسط مطالعه گر به صورت هم‌زمان (حضور عناصری همچون توجه، تمرکز، تفکر، تفسیر و فهمیدن)؛ به عبارت دیگر، مطالعه باید با شناسایی علائم و نشانه‌های نوشتاری، تبدیل علائم نوشتاری به صوتی همراه با درک معنای نمادها، آواها و رمزگشایی از آن‌ها همراه باشد.

افزایش دانش مطالعه کننده (تأثیرگذاری بر مطالعه گر)

ایجاد ارتباط میان آنچه خوانده شده و سابقه‌ی ذهنی خواننده (یادآوری)

یادگیری و تغییر در رفتار و نگرش‌ها

حداقل با کسب اطلاعات همراه باشد.

موافقت با گزینه‌ها به این معنا نبوده که تمامی آن‌ها تعریف کاملی از مطالعه باشند بلکه دربردارنده بخشی از تعریف مطالعه و شامل مجموعه فعالیت‌هایی است که موجب ارتقای دانش، بینش و رفتار فرد می‌شود. مهم چیزی است که امکان مطالعه آن وجود داشته باشد. البته برای این که در نهایت بخواهیم چیزی که مطالعه می‌شود را به محاسبه درآوریم ناگزیریم محدودیت‌هایی را بپذیریم. هر چیزی که در قالب متن درآید و بامعنا باشد و بر شناخت ذهنی کسی که آن را بخواند تأثیر بگذارد، مطالعه اتفاق افتاده است. بنابراین می‌توان گفت مطالعه، خواندن متن در هر قالبی است به گونه‌ای که مهم‌ترین دستاورد مطالعه که یادگیری است، رخ دهد. مطالعه تنها به منابع مکتوب (چاپی یا الکترونیکی) محدود نمی‌شود و یادگیری مطالب جدید و در پی آن تغییر رفتار بر اساس آنچه فراگرفته شده است نیز مطالعه محسوب می‌شود. نوشته می‌تواند در قالب‌های مختلف (کتاب، روزنامه، پایان‌نامه...) ارائه شود و بنابراین می‌توان آن‌ها را مطالعه محسوب کرد. زمانی که متن به صورت‌های دیگر مانند صوتی و تصویری درآید و متنی همراه نداشته باشد گوش کردن و دیدن آن‌هم مطالعه محسوب می‌شود.

همچنین بر اساس نتایج به دست آمده می‌توان این گونه نتیجه‌گیری نمود که مطالعه کتاب تنها شامل منابع درسی نمی‌شود؛ بلکه منابع غیردرسی و مطالعاتی که در حوزه شغلی و تحصیلی و باهدف کسب لذت و آزادانه انجام می‌شود و از روی اجبار و تکلیف نباشد نیز به عنوان مطالعه محسوب می‌شوند؛ مانند اینکه آیا پژوهش پیرامون یک موضوع درسی در هر مقطعی مطالعه غیردرسی است؟ در اینجا همان تعریف مطالعه را می‌توانیم معیاری برای محاسبه سرانه مطالعه منابع درسی و غیردرسی قرار دهیم. بدین معنا که هرگونه مطالعه‌ای که با هدف و آمادگی قبلی و با قصد کسب اطلاعات باشد و باعث افزایش دانش، معرفت و تغییر رفتار در فرد مطالعه گر شود، مطالعه محسوب می‌گردد. البته در این باره تفکیک کتاب‌های درسی مدرسه از کتاب‌های درسی دانشگاه پیشنهاد می‌شود.

مصادق‌های این منابع شامل جزوه، گزارش، بروشور و پایان‌نامه‌هایی هستند که برای ارتقای تحصیلی و یا به اقتضای شغلی مطالعه می‌شوند.

در تعیین شاخص‌های مربوط به کتب آسمانی و دینی می‌توان بیان داشت که دخیل دانستن نیت در مطالعه صحیح نیست. هرکس به هر دلیلی می‌تواند متنی را مطالعه کند. چنانکه می‌توان یک رمان را با چند هدف سرگرمی یا نقد ادبی یا ... مطالعه کرد و احتساب یکی از آن‌ها به عنوان مطالعه صحیح نیست. البته اگر امر دیگری مثل قرائت با صوت و لحن و ... یا مراسم مذهبی که فرد گوش می‌دهد یا زمزمه می‌کند دخیل شود طبعاً در دسته‌ای دیگر قرار می‌گیرد. مطالعه کتاب دینی باید صرفاً حفظ، به قصد تبرک، نزدیکی به خدا، رفع تکلیف و برای عبادت و از روی عادت و تکرار (تنها خواندن بدون هدف مشخص) نباشد. قرآن و ادعیه نیز

اگر با توجه و خواندن کلمات باشد نه تکرار و حفظ واژگان، با هر نیتی می‌تواند مطالعه محسوب شود. نکته مهم این است که نمی‌توان با رویکرد سکولار نسبت به مذهب آن را از فرایند مطالعه خارج نمود اما سایر نیت‌ها را جزء مطالعه دانست. البته بهتر است سرانه مطالعه به تفکیک محاسبه شود. مثلاً پژوهشگر می‌تواند بگوید سرانه مطالعه با احتساب کتب مذهبی این عدد است و بدون احتساب کتب مذهبی این عدد است، با احتساب کتب درسی این عدد و بدون احتساب کتب درسی این عدد است و ...

در تعیین شاخص‌های مربوط به مطالعات علمی و تخصصی می‌توان بیان داشت تنها زمانی که جنبه عمومی داشته باشند و به افزایش سطح سواد اجتماعی (به معنی عام) بیانجامند می‌توانند جزء محاسبه سرانه مطالعه محسوب گردند. البته مطالعه در این سطح به تحقیق، ارتقاء یافته و هرگونه مواجهه با منابع علمی معتبر برای درک بهتر هستی و حل مسایل جهانی مطالعه محسوب می‌شود.

در تعیین شاخص‌های مربوط به فیلم اقتباس شده از متون داستانی می‌توان بیان داشت که مطالعه یعنی خواندن متون مکتوب و تماشای فیلم رفتار دیگری است. باید توجه داشت مطالعه فعالیتی قابل تکرار و تأمل و بررسی مجدد برای دریافت لایه‌های متن و معنای کشف نشده است؛ بنابراین مرور نوشته‌های روی دیوار که قابل تأمل با محتوای قبل و بعد آن قطع می‌شود و یا یک داستان رادیویی که امکان برگشت تحلیل محتوای هم‌زمان را ندارد مطالعه محسوب نمی‌شود. هر آنچه معرفت آفرین است ممکن است مطلوب باشد اما لزوماً مطالعه محسوب نمی‌شود هر چند مشاهده فیلم استاندارد یعنی با حداقل سواد رسانه‌ای می‌تواند محرکی برای مطالعه باشد. شاید در عمل، دیدن یک فیلم و خواندن کتاب آن به یک اندازه تأثیرگذار باشند ولی پذیرش این امر زمانی رخ می‌دهد که بخواهیم میزان تأثیر هر یک از آن‌ها را باهم مقایسه و اثبات کنیم. فیلم‌های هنری و خاص، معمولاً از مشخصات توسعه‌یافتگی و روشنگری جامعه است ولی زمانی مطالعه محسوب می‌شود که آشنایی تماشاگر با کتاب اقتباس شده وجود داشته باشد اگرچه ضریب محاسبه آن در سرانه مطالعه پایین است.

ارایه مدل^۱ (الگو)

برای طبقه‌بندی شاخص‌های سرانه مطالعه، دیدگاه تالکوت پارسونز منشا الهام و نقطه عزمی برای دست‌یابی به یک چارچوب نظری مناسب است. بر مبنای مدل اجیل^۲ تالکوت پارسونز^۳ که جامعه‌شناسی ساختارگراست، چهار تکلیف کارکردی برای همه‌ی نظام‌های «کنش» تبیین می‌گردد.

یک کارکرد عبارت است از: «مجموعه فعالیت‌هایی که در جهت رفع نیاز یا نیازهای یک نظام صورت می‌گیرد» (روشر، ۱۹۷۵: ۴۰)^۴. بر مبنای این تعریف، پارسونز معتقد است که چهار تکلیف کارکردی وجود دارد که برای همه‌ی نظام‌ها ضروری است و هر نظامی برای بقای خود بایستی این چهار کارکرد را انجام دهد:

مسئله تطابق با محیط اطراف (A)^۵: هر نظامی باید با شرایط محیطی و بیرونی موجود به نحوی کنار بیاید. یعنی باید خود را با محیط و محیط را با نیازهایش انطباق دهد.

مسئله دستیابی به اهداف تعیین شده (G)^۶: هر نظامی باید اهداف عمده‌اش را تعیین کرده و به آن‌ها دست بیابد.

مسئله انسجام و یکپارچگی بین اجزای نظام (I)^۷: هر نظامی باید روابط متقابل بین بخش‌های مختلفش را تنظیم کند. همچنین بایستی رابطه‌ی بین سه تکلیف کارکردی دیگر (AGL) را نیز مدیریت کند.

¹ Model

² Adaptation Goal Attainment Integration Latency (AGIL)

³ Talcott Parsons

⁴ Wilhelm Georg Friedrich Roscher

⁵ Adaptation

⁶ Goal Attainment

⁷ Integration

مسأله حفظ و تداوم انگاره‌ها و الگوهای نهفته فرهنگی (L)^۱: هر نظامی باید انگیزش‌های افراد و الگوهای فرهنگی سازنده و نگه‌دارنده‌ی این انگیزه‌ها را ایجاد، حفظ و تجدید کند (کلدی و فلاح مین باشی، ۱۳۸۸، ص: ۷۵).

به نظر می‌رسد این مدل در مواردی نارساست و ارایه جامع شاخص‌های سرانه مطالعه بر طبق آن با محدودیت مواجه است؛ زیرا نمی‌توان سطوح خرد و کلان و عینی و ذهنی را در این مدل به شکل دقیقی مشخص کرد. لذا ضروری است مدلی تعریف و تدوین شود که در تکمیل مدل اجیل به کار آید و در کنار شاخص‌های ذهنی، امور عینی، مادی و کمی نیز مدنظر قرار گیرد.

الگو به معنای نظام متغیرهایی است که در ارتباط باهم امکان شناسایی، هدایت و کنترل تغییرات مورد نظر الگو را فراهم می‌آورد. الگو بیانگر تمامی جزئیات و مشخصه‌های موضوع مورد بررسی نیست بلکه نمونه‌ای ساده‌شده از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار و تعیین‌کننده در آن موضوع محسوب می‌شود. از این رو، الگو، مفهومی است که ساخته و پرداخته شده است تا بتوان به کمک آن پدیده‌ها را تبیین کرد (Peacock & Kirsch, 1973). مدل ارایه شده در این پژوهش، سعی دارد تا الگویی را به منظور محاسبه سرانه مطالعه در ایران و امکان مقایسه آن با سایر کشورها ارایه نماید.

به این ترتیب این مدل متشکل از چهار دسته شاخص می‌باشد:

الف) شاخص‌های پنهان (۱- شاخص‌های تعاریف مطالعه، ۲- شاخص‌های منابع مطالعاتی غیردرسی و درسی، ۳- شاخص‌های منابع مطالعاتی شغلی و حرفه‌ای، ۴- شاخص‌های منابع علمی و تخصصی، ۵- شاخص‌های کتب آسمانی و دینی، ۶- شاخص منابع کتابی (کتاب، مجله و روزنامه)، ۷- شاخص منابع غیرکتابی کاغذی، ۸- شاخص‌های منابع غیرکتابی غیرکاغذی (دیداری)، ۹- شاخص‌های منابع غیرکتابی غیرکاغذی (دیداری - شنیداری)

ب) شاخص‌های میانجی

ج) شاخص‌های کتابخانه‌ای

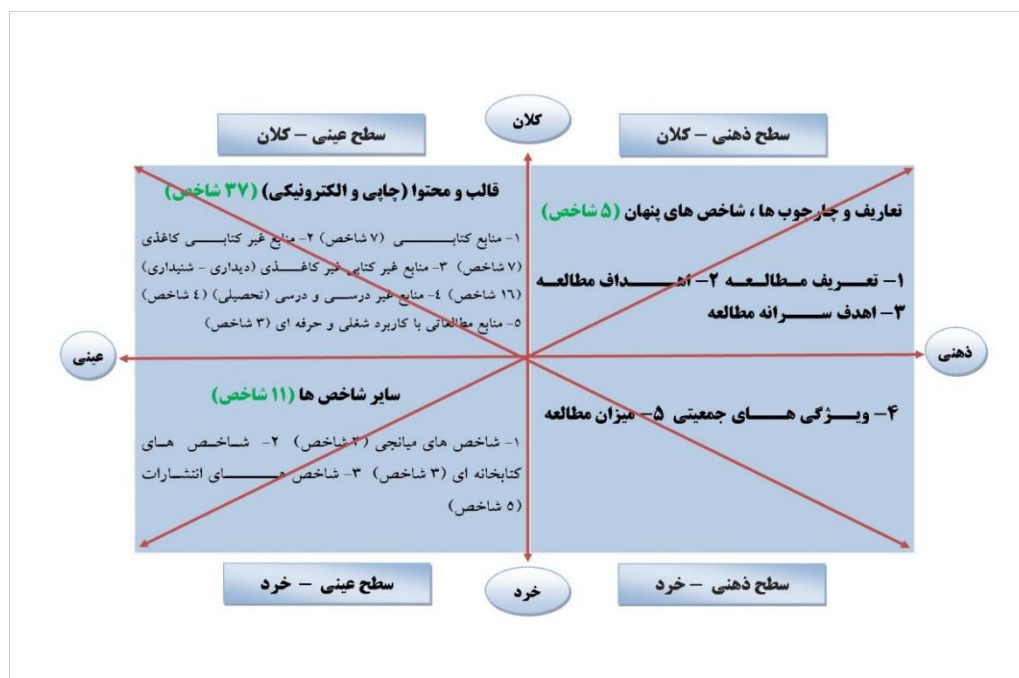
د) شاخص‌های انتشارات

در این مدل، مؤلفه‌های ۱ تا ۵ مربوط به تعیین چارچوب محاسبه سرانه و مؤلفه‌های ۶ تا ۹، مربوط به تعیین قالب و محتوا منابع مطالعاتی می‌باشد. به نظر می‌رسد که می‌توان شاخص‌ها را در مدلی گردآوری کرد که تا حد امکان تمامی ابعاد سرانه مطالعه را نشان دهد.

شکل ۱ تا ۴ نشان‌دهنده اجزای این مدل و نحوه‌ی ارتباط بین اجزا مختلف آن است. در این جا، شاخص‌های سرانه مطالعه به عنوان واقعیت‌های اجتماعی در پیوستاری به شکل زیر قرار می‌گیرند:

در ادامه به تبیین این مدل پرداخته شده است.

^۱ Latency

شکل ۱. پیوستار مدل سوانه مطالعه (خلاصه)

سطح ذهنی - کلان

تعاریف و چارچوب‌ها، شاخص‌های پنهان (۵ شاخص)

- ۱- **تعریف مطالعه** (هدفمند، افزایش دانش، تغییر رفتار و نگرش‌ها، کسب اطلاعات، تمرکز، تفکر، تفسیر، فهمیدن و یادآوری)
- ۲- **اهداف مطالعه** (اطلاع‌یابی، سرگرمی و لذت، کار و تحصیل، کسب دانش و آموختن)
- ۳- **اهداف سوانه مطالعه** (دسترسی مردم به کتاب و متون، رشد فرهنگ مکتوب، کسب سرمایه فرهنگی، مصرف فرهنگی، رشد شاخص توسعه انسانی ...)

سطح ذهنی - خرد

- ۴- **ویژگی‌های جمعیتی** (سن، جنس، تحصیلات، شغل، مکان، زبان، درآمد، مسکن، نژاد و قومیت، تأهل، موقعیت اجتماعی، معلولیت ...)
- ۵- **میزان مطالعه** (تعداد کتاب، تعداد صفحات، میزان ساعت مطالعه ...)

شکل ۲. پیوستار مدل سوانه مطالعه، شاخص‌های سطح ذهنی (تفصیلی)

سطح عینی - کلان

قالب و محتوا (چاپی و الکترونیکی) (۳۷ شاخص)

- ۱- منابع کتابی (کتاب‌های مذهبی، کتاب‌های داستانی، کتاب‌های علمی و تخصصی، مجله‌های علمی، مجله‌های عمومی، روزنامه و هفته‌نامه، خبرنامه‌ها) (۷ شاخص)
- ۲- منابع غیرکتابی کاغذی (سند، جزوه، بریده جراید، بروشور، نمودار، نقشه و اعلامیه) (۷ شاخص)
- ۳- منابع غیر کتابی غیرکاغذی (دیداری - شنیداری) (ریزفیلم، ریزبرگه، اسلاید، کتاب‌های الکترونیکی، وب‌گاه‌ها، جستجو در موتورهای جستجو، پیام‌های چندرسانه‌ای ...) (۱۶ شاخص)
- ۴- منابع غیردرسی و درسی (تحصیلی) (پایان‌نامه، جزوه و گزارش، بروشور تخصصی، کتاب درسی و کمک‌درسی) (۴ شاخص)
- ۵- منابع مطالعاتی با کاربرد شغلی و حرفه‌ای (گزارش و جزوه، کتاب‌های شغلی و حرفه‌ای، ...) (۳ شاخص)

شکل ۳. پیوستار مدل سرانه مطالعه، شاخص‌های سطح عینی کلان (تفصیلی)

سطح عینی - خرد

سایر شاخص‌ها (۱۱ شاخص)

- ۱- شاخص‌های میانجی (مطالعه گروهی، داستان‌خوانی و قصه‌گویی) (۳ شاخص)
- ۲- شاخص‌های کتابخانه‌ای (مجموعه، دسترسی و کارکنان) (۳ شاخص)
- ۳- شاخص‌های انتشارات (سرانه عناوین، سرانه شمارگان، سرانه خرید کتاب و مطبوعات، سرانه کاغذ مصرفی، سرانه کتاب‌های موجود در خانه) (۵ شاخص)

شکل ۴. پیوستار مدل سرانه مطالعه، شاخص‌های سطح عینی خرد (تفصیلی)

تبیین مدل

مدل ارائه شده در این پژوهش، یک مدل استخراج‌شده از شاخص‌های فرهنگی (کتاب و کتاب‌خوانی) مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، «طرح آمارگیری گذران وقت در نقاط شهری»، «طرح بررسی و سنجش شاخص‌های فرهنگ عمومی کشور: شاخص‌های غیر ثبتي کل کشور ۱۳۹۱»، پیمایش ملی با عنوان «الگوهای مطالعه و مصرف کتاب در استرالیا»، پژوهش مرکز مطالعات ملی خواندن^۱، گزارش مرکز آمار کمیسیون اروپا^۲، گزارش «آمارهای فرهنگی»^۳، گزارش «مشارکت اروپاییان در فعالیتهای فرهنگی»^۴، گزارش مرکز تحقیقات گذران وقت^۵ دانشگاه آکسفورد تحت عنوان «کارهای روزمره در ۲۲ کشور»^۶، راهنمای «سنجش هماهنگ گذران وقت اروپاییان»^۷، پژوهش «خواندن یا نخواندن»^۸ در آمریکا، گزارش بنیاد ملی هنر (ان ای ای) تحت عنوان «مطالعه در خطر»^۹، پژوهشی با عنوان «رشد مطالعه کتاب‌های الکترونیکی و نزول مطالعه کتاب‌های چاپی»^{۱۱}، و دسته‌بندی قالب منابع بر اساس چارچوب ارائه شده توسط رییس^{۱۲} در فرهنگ علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی^{۱۳} و دسته‌بندی حاجی زین‌العابدینی در دایره‌العارف کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌باشد (حاجی زین‌العابدینی، ۱۳۸۱).

در نهایت، محتوای کیفی مدل با استفاده از روش پنل نخبگانی و با بهره‌گیری از فن مصاحبه مورد تجزیه و تحلیل متخصصان خبره قرار گرفت که این امر منجر به تأیید مدل نهایی محاسبه سرانه مطالعه گردیده است. از جمله مهم‌ترین ویژگی این مدل، بهره‌گیری از مدل‌ها و شاخص‌های بین‌المللی و تلفیق مناسب آن با مدل‌های داخلی است.

بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، در هیچ‌کدام از پژوهش‌ها و سنجش‌های انجام‌شده، چارچوبی برای شیوه‌ی محاسبه سرانه مطالعه ملاحظه نگردید و در اکثریت این سنجش‌ها به ارائه آمارهای مرتبط با مطالعه افراد پرداخته‌اند. علاوه بر این، مشخص نیست چه معیارهایی را برای سنجش انتخاب کرده‌اند و از اینکه آیا شاخص‌ها و معیارهای انتخاب‌شده در همه کشورهای مورد مقایسه یکسان در نظر گرفته شده‌اند، سخنی به میان نیامده است. این موضوع، می‌تواند دلیلی بر عدم همسانی و یکدستی سنجش سرانه مطالعه باشد و به طور طبیعی با این شرایط نمی‌توان آمارهای ارائه شده را باهم مقایسه کرد؛ زیرا ممکن است ملاک‌ها و شاخص‌های محاسبه میزان مطالعه در هر کشوری با کشور دیگر تفاوت داشته باشد.

در ادامه و بر اساس یافته‌های پژوهش مقایسه‌ای میان معیارها و شاخص‌های داخلی و خارجی انجام‌شده است.

منابع

اوزبورن، پ. (۱۳۸۸). بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در جهان: عادت‌های کتابخوانی دانش‌آموزان آمریکایی. (ح. قبادی دانا، م. الهیاری فومنی، ع. کاظمی، و ا. راضی، مترجم). تهران: شرکت تعاونی کارآفرینان فرهنگ و هنر.

¹ National Readership Survey (NRS), NATIONAL READERSHIP SURVEY DS-CAPI PROTOCOL

² EuroStat

³ Cultural statistics

⁴ Europeans' participation in cultural activities, EuroStat, 2002

⁵ Centre for Time Use Research

⁶ Daily Routines in 22 Countries: Diary Evidence of Average Daily Time Spent in Thirty Activities, Technical Paper 201001

⁷ Harmonised european time use study

⁸ To read or not to read: A question of national consequence

⁹ National Endowment for the Arts (NEA)

¹⁰ Reading At Risk: A Survey of Literary Reading in America

¹¹ E-book Reading Jumps; Print Book Reading Declines

¹² Reitz, Joan M

¹³ Dictionary for library and information science

- آمار واقعی مطالعه در ایران چقدر است؟ (۱۳۹۳) دسترسی از طریق: <http://www.tabnak.ir/fa/news/432065/>. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۲/۰۶)
- پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات. (۱۳۸۸). بررسی مطالعه شهروندان تهرانی در اسفند ۱۳۸۸. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات. (۱۳۸۹). نظرسنجی تلفنی درباره بررسی میزان مطالعه شهروندان اصفهانی در دی‌ماه ۱۳۸۸. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- حاجی زین‌العابدینی، م. (۱۳۸۱). منابع غیر کتابی. در *دایرة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. دسترسی از طریق: <http://portal.nlai.ir/>. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۳/۰۸)
- رضوی طوسی، م.، و باقری، ل. (۱۳۹۰). بررسی میزان مطالعه شهروندان تهرانی در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۸۹). *سند نهضت مطالعه مفید*. تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- صحاف، م. (۱۳۹۳). وضع مطالعه و کتاب‌خوانی به روایت یک نظرسنجی. *روزنامه جام جم*. دسترسی از طریق: <http://www.magiran.com/npview.asp?ID=2945375>. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۳/۰۲).
- غفاری، ج. (۱۳۸۷). خواندن قرآن، در سرانه مطالعه قرار می‌گیرد؟. *روزنامه قدس*. (۱۳۸۷/۰۴/۳۱).
- فدایی، غ. (۱۳۹۱). مطالعه نوعی مسابقه است. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۸(۱)، ۱-۶. دسترسی از طریق: <http://www.ensani.ir/fa/content/310822/default.aspx>. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۲/۰۶)
- قزل ایاغ، ث. (۱۳۸۸). *ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن (مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- کلدی، ع.، فلاح مین‌باشی، ف. (۱۳۸۸). بررسی کارکردهای اجتماعی و فرهنگی دانشگاه‌ها از نظر دانشجویان: (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات). *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*، ۳(۱)، ۷۱-۸۹. دسترس‌پذیر از طریق: http://journals.iau-garmsar.ac.ir/soc/library/upload/article/af_32355524-9.pdf. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۴/۱۱)
- محبوب، س. (ب ۱۳۹۱). کتابخانه‌های عمومی و سرانه مطالعه. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۸(۱)، ۱۳۳-۱۱۷.
- محبوب، س. (ب ۱۳۹۳). سرانه مطالعه در مجلس شورای ملی ایران. *مجله مطالعات خواندن*. دسترسی از طریق: <http://readingandreaders.com>. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۲/۰۲).
- منصوریان، ی. (۱۳۹۳). آهسته خوانی و بازخوانی: تأملی بر فرایند خواندن و بهبود کیفیت مطالعه. *کتاب ماه کلیات*، ۱۷(۴)، ۱۰-۱۴.
- نوروزی چاکلی، ع. (۱۳۹۰). *آشنایی با علم‌سنجی (مبانی، مفاهیم، روابط و ریشه‌ها)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، دانشگاه شاهد.
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور. (۱۳۹۲). *چکیده‌ای از فعالیت‌ها و اقدامات نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور: در بازه زمانی ۹۲-۱۳۸۶*. تهران: دسترسی از طریق: <http://www.iranpl.ir/>. مشاهده در تاریخ: (۱۳۹۴/۰۵/۰۲)
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور [گردآورنده]. (۱۳۸۷). *درآمدی بر مبانی نظری سنجش سرانه مطالعه*. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.

Merriam webster dictionary and thesaurus. (2015). retrieved February 16, 2015, from <http://www.merriam-webster.com/dictionary/reading>

Peacock, J., & Kirsch, A. (1973). The Human direction. retrieved from https://scholar.google.com/scholar?as_q=the+human+direction&as_epq=&as_oq=&as_eq=&as_occt=any&as_sauthors=peacock&as_publication=&as_ylo=&as_yhi=&btnG=&hl=en&as_sdt=0%2C5#1